

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA EVFEMIZMLARNING O‘RGANILISH MASALASI

Gulyamova Shahnoza Qahramonovna,

Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti dotsenti, f.f.d. (DSc)

Xudoyberdiyeva Filura Ziyadinovna

TYIU magistranti

ANNOTATSIYA. Bugungi globallashtirilgan jamiyatda nomaqbul so‘zlarni muloyimroq so‘zlar, ya’ni evfemizmlar bilan almashtirishga ehtiyoj ortdi. Chunki insonlar so‘zlayotgan nutqi keskin yoki haqoratli bo‘lishini oldini olish maqsadida o‘z fikrlarini bildirish uchun yumshoqroq alternativlardan foydalanish bugungi kun zaruratiga aylandi. Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz evfemizmlarning o‘rganilish tarixi va olimlarning evfemizm bo‘yicha yondashuvlari yoritib berilgan.

KALIT SO‘ZLAR: evfemizm, disfemizm, nutqiy madaniyat, stilistika, ijobiy bo‘yoqdorlik.

АННОТАЦИЯ. В современном глобализированном обществе возрастает потребность в замене неуместных слов более вежливыми словами то есть эвфемизмами, Потому что людям необходимо использовать более мягкие альтернативы для выражения своих мыслей, чтобы их речь не была резкой или оскорбительной, В данной статье описывается история изучения узбекских и английских эвфемизмов и подходы ученых к эвфемизмам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: эвфемизм, дисфемизм, культура речи, стилистика, положительная окраска

ANNOTATION. In today’s globalized society, there is an increased need to replace inappropriate words with more polite words, euphemisms. Because people need to use softer alternatives to express themselves in order to prevent their speech from being harsh or offensive. This article describes the history of the study of Uzbek and

English euphemisms and the approaches of scholars to euphemism.

KEY WORDS: euphemism, dysphemism, speech culture, stylistics, positive coloring.

Evfemizmlarning paydo bo'lishi insoniyat tafakkuri va axloqiy qadriyatlar rivoji bilan bog'liq. U nafaqat til hodisasi (ifoda etayotgan shaxs nuqtayi nazaridan noqulay bo'lgan birliklar o'rnida qo'llangan so'z, so'z birikmasi yoki gap), balki insonning nutqiy vaziyatni qaysidir ma'noda o'zgartirishga moyilligi sifatida ham namoyon bo'ladi. Maqbul so'z qo'llana turib, so'zlovchi tomonidan man etilgan (tabu) birliklar qo'llanishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nosoz muhit yumshatiladi. Man etilgan so'zlar esa insoniyat paydo bo'lishi bilan tengqur deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi. Evfemizm atamasi grek tilidan olingan bo'lib, ko'pchilik mualliflar fikriga ko'ra, noo'rin birlikning o'rinli birlikka almashinuvi sifatida qaraladi. A.A.Reformatskiy "Evfemizmlar taqiqlangan (tabulangan) so'zlar o'rniga qo'llanishga ruxsat berilgan so'zlar" deya ta'rif beradi. "Лингвистический энциклопедический словарь"da esa "Evfemizm—bu so'zlovchi nazarida qo'pol, noqulay bo'lgan so'z va ifodalar o'rnida qo'llanilgan, ularga ma'nodosh bo'lgan emosional betaraf so'z va ifodalar" deyiladi. A.Hojiyevning 2002- yilda qayta nashr qilingan „Lingvistik terminlar izohli lug'ati"da evfemizmga quyidagicha izoh beriladi: "Evfemizm (grek. euphemismos; eu – yaxshi, phemi – gapirmoq) narsa – hodisaning ancha yumshoq formasidagi ifodasi; qo'pol, beadab so'z, ibora va tabu o'rnida qo'pol bo'lmagan, botmaydigan so'z, iborani qo'llash". Biroq lug'atda disfermizmga doir fikr bildirilmagan. Evfemik ma'no yuklangan ifodalar antik davrdan boshlab olimlarda qiziqish uyg'otgan. O.M.Freydenberg tahriri ostida chop etilgan "Античные теории языкознания и стиля" nomli asarda "evfemizm" tushunchasi Demokrit, Payon, Aristoteli tomonidan ham tilga olinganligi haqida ma'lumot beriladi. Demak, bu til birligi haqida qadimgi davrlarda ham bilishgan, ularda foydalanishgan va hozirga qadar istifoda etishadi. "Dastlab, evfemizmlar XII – XV asrlarda ingliz tilida paydo bo'lgan XIV asrlarda fransuz madaniyati urf bo'la boshlaydi, bu esa tilda ham o'z aksini

topadi”¹ degan qarash ham bor. Ingliz tili tarixini o‘rgangan olim R.Byorchfilid Choser nazmining evfemik birliklari misolida tadqiqot olib borar ekan, evfemizm she’riyatning juda qulay uslubiy vositasi ekanligini e’tirof etadi.

R.Byorchfild Choserni birinchi bor o‘z ijodida intim munosabatning evfemik shaklini berganligini ta’kidlaydi. Shekspir esa bu yo‘nalishni buzgan holda, o‘zining obrazlarini his-hayajonli birliklar bilan ifodalab, evfemizmdan faqatgina stilistik bo‘yoqni kuchaytirish vositasi sifatida foydalanadi.

XVI asrning yarmiga kelib nutqiy madaniyatni yuksaltirishga bo‘lgan urinish kuchayib, Xudo, in sonning avratlari va u bilan bog‘liq narsa –hodisalar nomini ishlatmaslikka qarshi kurash olib boriladi va bu Shekspir ijodida ham o‘z aksini topa boshlaydi. Kurash XVIII asrga qadar davom etib, S.Richerdsonning “Pamella” asarida ba’zi nozik vaziyatlarning evfemik shaklini juda madaniy tarzda qo‘llaganini ko‘rish mumkin. XIX asrga kelib o‘zgacha madaniy hayot tarzi shakllanadi, erkaklar ishlab chiqarish bilan band bo‘lishlari, ayollar esa ovzlarini turmush o‘rtoqlari va oilasiga baxsh etishlari lozim bo‘ladi. Axloqiy va rasmiy senzura kuchayib, noziklik, nutqiy madaniyat yanada rivoj topa boshlaydi. Shekspir asarlarida uchraydigan “odoblil oilalarda qo‘llanmaydigan va ovoz chiqarib o‘qish mumkin bo‘lmagan” ifodalarni qayta tahrir qilgan Tolmos Bodler ayni davrlarda katta shuhrat qozonadi. U adibning 10 tomlik asarlar to‘plamiga muharrirlik qildi. XX asrga kelib nafaqat inson a’zolari, balki hayvon va hasharot, kasallik va narsa-hodisalar nomini evfemalashtirish ham avj oladi. Chunki jahon urushi davrida odam savdosi, yetimlik, fohishabozlik rivoj topa borgan sari evfemik birliklar va argotizmlar ham ko‘payib boradi. Ularning ma’naviy xususiyatlari zamon va makonda, insoniyat xatti-harakati va holati bilan bog‘liq holda tomir yoza boshlaydi. Evfemizm hodisasi XX asr boshlarida umumtilshunoslikda J.Vandries², L.A.Bulaxovskiy³ kabi tilshunoslar tomonidan soha bilan bog‘liq adabiyotlarda qayd etilgan bo‘lib, ularning fikr –

---

¹ Qodirova X. O‘zbek tilida evfemizm va disevfemizm[Matn] : uslubiy qo‘llanma – Toshkent.: Bookmany print., 2022.–B. 5-6.

² Вандриес Ж. Язык – М: Учпедгиз, 1937.

³ Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Часть 2. – М: Учпедгиз, 1953.

mulohazalari evfemizm mohiyati tavsifining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hodisani alohida millat, alohida jins vakillari (oltoy ayollari nutqi) misolida tadqiq etgan olimlar sirasiga A.N.Samoylovich⁴ N.A.Baskakov⁵larni kiritish mumkin. Ular evfemizmni etnik hodisa sifatida kuzatish, ko'pqirrali jihatlarini yoritishga harakat qilishadi. E. A. Agayan⁶, O.N. Turbachev⁷lar ham ma'lum guruh mentalitet doirasida bu til hodisasini tadqiq etilishi. Shuningdek ingliz tilida uchraydigan evfemizmlar xususida I.V.Arnold⁸ ham o'z ishlarida ba'zi fikrlarni bildirishgan. L.V. Artyushkina⁹ evfemizmlarning almashinishi va semantik tiplarini tadqiq etgan bo'lsa, N.S. Boschayeva¹⁰ tomonidan uning pragmatik aspekti keng o'rganildi. G.G.Kujim¹¹ evfemizmni tilning „melirativ“ vositasi sifatida tadqiq qiladi, A.M.Kasev¹² uni ijtimoiy psixologik jihatdan talqin etdi. Bu hodisani qayta nomlash bilan bog'liq tomoni esa N.M.Berdova¹³ tomonidan tadqiq etilgan, Y.P.Senechkina evfemizmlarning daxldor belgilarini ko'rsatdi. XXI asrdan boshlab birgina rus tadqiqotchilari tomonidan evfemizm mavzusida 15ga yaqin nomzodlik dissertatsiyalari yoqlagani bu hodisani o'rganish yangi kuch olayotganidan dalolat beradi. O'zbek tilshunosligida esa bu atama 1963-1964 yillarda N.Ismatullayevning “Hozirgi o'zbek tilida evfemizmlar”¹⁴ nomli dissertatsiyasi orqali o'rnashdi. 1997-yilda A.Omonturdiyev evfemizmni “uslubshunoslikning tadqiqot obyekti sifatida allaqachon o'z yechimini topishi kerak bo'lgan mavzu”¹⁵ sifatida keng doirada

⁴ Самойлович А.Н. Женские слова у алтайских тюрков // Язык и литература. Л., 1929. Т 3. – С. 124-125; Самойлович А.Н. Запретные слова в языках казах-киргизской замужней женщины. – СПб: Рус. вост. отд. общество. – 1915. – С. 167.

⁵ Баскаков Н.А. Пережитки табу и тотемизма в языках народов Алтая // Советская тюркология. – Баку, 1974. – №2 – С.3-9.

⁶ Агаян Э.А. Введение в языкознание. – Ереван: Университет, 1960. –С.269.

⁷ Турбачев О.Н. Из истории табуистических названий // Вопросы славянского языкознания. Вып. 3. – М. 1958. – С.12.

⁸ Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М: Высшая школа, 1959. –С. 12-55

⁹ Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: Дисс...канд. Филол. Наук. – М., 2002.

¹⁰ Босчаева Н.Ц. Контекстуальная эвфемия в современном английском языке. – Л.: Науке, Ленинградское отд., 1989.

¹¹ Кужим Г.Г. Универсальный лингвистический закон триады: Дисс...канд. филол. наук. – Армавир, 2003.К

¹² Кацев А.М. Эвфемизмы в современном английском языке. – Л: Наука, 1997.

¹³ Бердова Н.М. Эвфемизмы в свете теории вторичной номинации: Дисс...канд. филол. наук.– М., 1998.

¹⁴ Исмагуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. - Ташкент, 1963. – С. 19.

¹⁵ Омонтурдиев А.Ж. Эвфемик воситаларнинг функционал-услугий хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди...дисс. – Ташкент, 1977.-Б.176.

o‘rganib, o‘zbek nutqining evfemik asoslarini tadqiq qiladi. Tilshunos M.Mirtojiyevning “O‘zbek tili semasiologiyasi” monografiyasida tabu va evfemizm hodisalarining munosabati ularning o‘rganilish tarixi masalalariga e‘tibor qaratiladi.¹⁶

Shuningdek evfemizm xususida tilshunos olimlar tomonidan turlicha fikrlar bayon etilgan. H.Shamsiddinov so‘zlarning evfemik funksional-semantik sinonimlari¹⁷ haqidagi fikr-mulohazalarini bildirsa, A.E.Mamatov doktorlik ishida frazeologizmlarning evfemik va disfemik shakllanishiga alohida to‘xtaladi¹⁸. Shuningdek, ayrim badiiy til bilan bog‘liq ishlarda ham til birliklarining evfemik ma‘nosiga e‘tibor qaratiladi. Jumladan, “Boburnoma” leksikasini maxsus tadqiq qilgan olim Z.Xolmonova¹⁹ unda qo‘llangan evfemizmlar xususida ayrim fikrlarni bayon etgan. Tilshunos M. Mirtojiyevning “O‘zbek tili semasiologiyasi” monografiyasida evfemizmlarga maxsus o‘rin ajratilgan²⁰. A.Hojiyevning 1985-yilda qayta nashr qilingan. “Lingvistik terminlar izohli lug‘ati”da evfemizmga izoh beriladi²¹. Sh.Gulyamova o‘zbek tili evfemizmlarning gender xususiyatlarining namoyon bo‘lishini va ayol va erkak jinsiga oid evfemizmlarning leksik–semantic tasnifini o‘rgangan.²² S.Turdimurodov o‘zbek tilining izohli lug‘atlarida evfemik ma‘noli leksimalarning leksik semantik, grammatik leksikografik xususiyatlarini yoritib bergan²³. Demak, dunyo tilshunosligida bugungi kunga qadar yuqorida sanab o‘tilgan olimlar tomonidan o‘zbek va ingliz tillarida evfemizmning disefemizmga qaraganda kengroq o‘rganilgan bo‘lib, uning yondosh hodisalarga munosabati, turdosh bo‘lgan tiplari, til sathidagi o‘rni belgilanganligi, lisoniy va nutqiy evfemalar farqlanib, evfemik

¹⁶ Миртожиев М. Узбек тили семасиологияси. – Ташкент: Мумтоз суз, 2010. –Б. 119-127.

¹⁷ Shamsiddinov H. So‘zlarning evfemik funksional-semantik sinonimlari // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1997. -№ 6. – B. 22.

¹⁸ Mamatov A.E. O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari: Filol. Fanlari doktori ... diss. – Toshkent, 1999.

¹⁹ Xolmonova Z.T. Boburnoma leksikasi tadqiqi: Filol fanlar doktori ... diss. avtoref. – Toshkent, 2009.

²⁰ Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – B. 119-127.

²¹ Hojiyev A. Lingvistik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – B. 109.

²² Gulyamova SH O‘zbek tili evfemizmlarining gender xususiyatlari: Filol fanlar doktori...diss.avtoref,- Buxoro, 2020.- B.75

²³ Turdimurodov.S O‘zbek tilining izohli lug‘atlarda evfemik ma‘nolar talqini: Fiol fanlar doktori..dis.avtoref.- Termiz,2021.-B.14-15

ma'no kategoriyalari funksional-uslubiy jihatdan tadqiq qilingan. Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tilshunoslari orasida ayni masala yuzasidan hanuz bahs-munozaralar olib borilayotganligi uning turli sohalar bo'yicha chuqurroq o'rganilishi lozimligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova .X O'zbek tilida evfemizm va disevfemizm .- Toshkent : Bookmany print,2022.-B.5-6.

2. Вандриес Ж. Язык. – М.: Учпедгиз, 1937.

3. Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Часть 2. – М.: Учпедгиз, 1953.

4. Самойлович А.Н. Женские слова у алтайских тюрков // Язык и литература. – Л., 1929. Т 3. – С. 124-125;

Самойлович А.Н. Запретные слова в языках казах-киргизской замужней женщины. – СПб: Рус. вост. отд. общество. – 1915. – С. 167.

5. Баскаков Н.А. Пережитки табу и тотемизма в языках народов Алтая // Советская тюркология. – Баку, 1974. – №2 – С.3-9.

6. Агаян Э.А. Введение в языкознание. – Ереван: Университет, 1960. – С.269.

7. Турбачев О.Н. Из истории табуистических названий // Вопросы славянского языкознания. Вып. 3. – М., 1958. – С.12.

8. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1959. –С. 12-55

9. Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: Дисс...канд. Филол. Наук. – М., 2002.

10. Босчаева Н.Ц. Контекстуальная эвфемия в современном английском языке. – Л.: Науке, Ленинградское отд., 1989.

11. Кужим Г.Г. Универсальный лингвистический закон триады: Дисс...канд. филол. наук. – Армавир, 2003.К

12. Кацев А.М. Эвфемизмы в современном английском языке. – Л.: Наука, 1997.

13. Бердова Н.М. Эвфемизмы в свете теории вторичной номинации: Дисс...канд. филол. наук.– М., 1998.
14. Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. - Ташкент, 1963. – С. 19.
15. Омонтурдиев А.Ж. Эвфемик воситаларнинг функционал-услубий хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди...дисс. – Ташкент, 1977.-Б.176.
16. Миртожиев М. Узбек тили семасиологияси. – Ташкент: Мумтоз суз, 2010. –Б. 119-127.
17. Shamsiddinov H. So'zlarning evfemik funktsional-semantik sinonimlari // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1997. -№ 6. – В. 22.
18. Mamatov A.E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari: Filol. Fanlari doktori ... diss. – Toshkent, 1999.
19. Xolmonova Z.T. Boburnoma leksikasi tadqiqi: Filol fanlar doktori ... diss. avtoref. – Toshkent, 2009.
20. Mirtojiev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. – В. 119-127.
21. Hojiyev A. Lingvistik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1985. – В. 109.
22. Gulyamova SH O'zbek tili evfemizmlarining gender xususiyatlari: Filol fanlar doktori...diss.avtoref,- Buxoro, 2020.-B.75
23. Turdimurodov.S O'zbek tilining izohli lug'atlarda evfemik ma'nolar talqini :Fiol fanlar doktori. dis.avtoref.-Termiz,2021.-B.14-15